

ИСТОРИЯ НА КНИГАТА
BOOK HISTORYЕХО ОТ БУНТОВНАТА ПРОЛЕТ НА 1876 Г.:
ПРИПИСКИ НА СВЕЩЕНИК ПЕТКО Т. ФРАНГОВ**Владимир Терзиев***Софийски университет „Св. Климент Охридски“*<https://doi.org/10.70300/jWeKouYHbQPFc8y43ookA3Jvi8FmZ>

Резюме: Статията въвежда в научно обращение неизвестни приписки, писани от свещеник Петко Т. Франгов (1855–1931) малко след потушаването на Априлското въстание от 1876 г. в Първи революционен окръг. Текстовете са открити в подвързан том, съдържащ две старопечатни книги, съхранявани в колекцията на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Бележките включват лично възпоменателно послание и молитвен текст, озаглавен „Молитва към Богородица“, като и двата текста се характеризират със силни автобиографични елементи. Статията ситуира тези бележки в рамките на по-широката традиция на надписните практики в българските печатни книги през периода на Възраждането и подчертава тяхната стойност като първични исторически източници.

Ключови думи: Априлско въстание; Петко Т. Франгов, Българско възраждане; приписка

Настоящото научно съобщение има за цел да въведе в научно обращение неизвестни досега писмени свидетелства, датиращи скоро след потушаването на Априлското въстание в Първи революционен окръг. Става въпрос за кратки послания на свещеник Петко Т. Франгов (1855–1931). Върху старопечатна книга (Ст/73.1486; екз. XII) от фонда на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (НБКМ) се откриват няколко приписки. В книжното тяло са включени две заглавия. Първото е „Космография (Ръководство за училищата)“ от 1873 г., превод от руски на български език.¹ Оригиналът на произведението е на авторите Александър Ф. Малинин (1834–1888) и Константин П. Буренин (1836–1882), преподаватели в Московската гимназия, а българската адаптация е дело на учителя и автор на учебници Димитър П. Енчев (1841–1882). Българското издание ползва за първообраз третото редактирано и допълнено руско издание от 1870 г. Учебното ръководство съдържа 101 фигури, издадено е в Търново и е отпечатано във Виена в книгопродавницата „Л. Соммер и сие“. В същото книжно тяло е подвързан и преведеният от английски език учебник на д-р Калвин Кътър (1807–1872) „Начална книга

за Анатомия и физиология“² (Ст./72.1403; екз. XVI) от 1872 г. По външни белези личи, че подвързията е от епохата на притежателя.

На гърба на титулната страница на първото издание в рекомплемента се открива следната ръкописна бележка, писана от една и съща ръка с лилаво мастило:³

„Читателю като видиш на равно место куп от пръст или дарвен към исток кръст нека да ти като сазреш на туй место да са спреш, не да плачиш, нито да жалиш, нито свещица да ми палиш, но свесно да ма поменеш, ако убичаш да ричеш: Боже прости от покои грешния си раб Петка Тодоров, на света бях аз умразен и прекарвах живот грозен ни зная кога ша са свършат моите дни, дали ще има някой да ме помене от⁴ Бога край“.⁵ На следващата страница текстът продължава: „След смърта ми да са даде на читалището за спомен на името ми П. Т. Франго[в] 1876 г. 20 априлий“⁶ (фиг. 1, 2).

Текстът представлява кратка лична изповед, типична за изказа на много духовници. В нея авторът говори за смъртта и моли да бъде поменуван само с добро. Личи силно чувство за страх, самота и несигурност, което вероятно е свързано с обстановката след потушаването на въстанието. Втората част има завещателен характер и показва желание името му да бъде запазено чрез дарение за читалището.

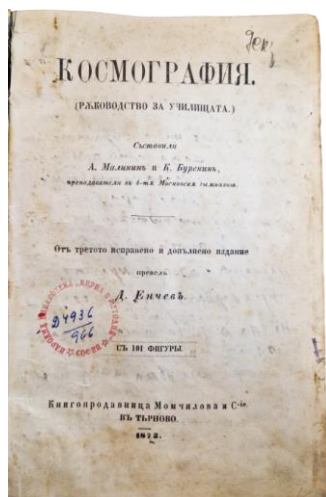
На предпоследната страница (№ 130), след края на текста във второто издание, подвързано в книжното тяло, се открива още една приписка от същия автор, написана със същото мастило. Тя гласи следното:

„Молитва Богородична. Богородице мати Исусува смили се за меня грешний раб, и ми опази кратковременния живот от неприятели, и от неспасения смърти; Богородице ти, която си по-горна от ехерофимити⁷ несрафимити, молем ти ся богомати омоли сина твоего да ма избави от вечното мучения и да ма всели в живот вечний, избави всички народ българский. П. Т. Франговский е сочинил тази молитвичка като е седал жив в гроба си в време на в[ъстанието]⁸ в с. Г[орни] [Турчета] 1876 год., май 28ий, своб[ода]“ (фиг. 3).

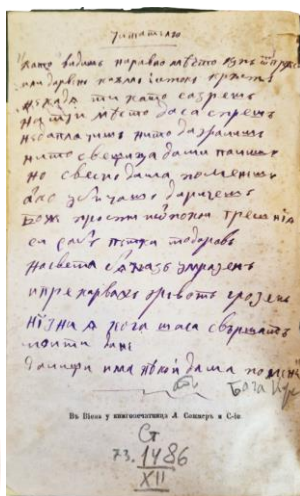
Приписката представлява молитвен апел към Богородица, молба за милост, прошка и спасение, не само лична, но и за целия народ. В наличните публикувани мемоари и сборници, приписвани на Петко Франгов, дословен текст на „Молитва Богородична“ с горната формулировка не е открит. Това означава, че приписката вероятно не е отпечатвана в основните издания на автора и следователно е първичен документ с потенциално уникално съдържание.

Приписките, като исторически наратив на микроисторията, отдавна се използват като автентични исторически извори. В редица издания са обнародвани маргинални бележки от различен характер за периода на Българското възраждане, включително след Освобождението, когато традицията за вписване на кратка информация на белите полета на книги и периодични

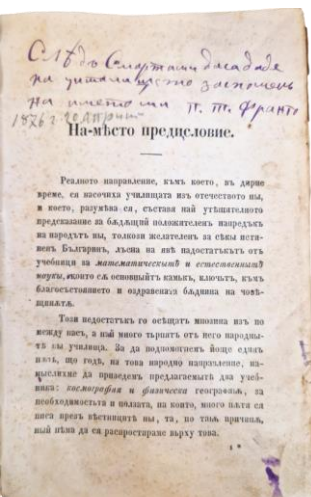
издания продължава да бъде практика сред определени групи от българското общество. Най-често авторите на приписки са духовници, както и в случая (Nachev; Fermandziev 1984, 7–8). Приписките върху старопечатните книги в НБКМ са обект на изследване и публикуване (Kirilova 2013; 2020), но към момента цитираният екземпляр не е проучван и текстовете в него са непознати.

Фиг. 1

Фиг. 2

Фиг. 3

В случая внимание заслужава фактът, че групата от приписки съдържа всички основни елементи, които невинаги са налице при подобен тип източници. На първо място, в нея е посочено името на автора, което позволява текстът да бъде сигурно свързан с конкретна историческа личност. Името на Петко Франгов се споменава в българската история най-вече заради контактите му с белочерковския апостол – учителя революционер Бачо Киро Петров (1835–1876). Взема участие във въстаническите движения в Търновски окръг покрай четата на поп Харитон Халачев (1835–1876) и отбраната на Дряновския манастир по време на Априлското въстание. Тъй като се спасява от гибел, а и благодарение на своето дълголетие и стремеж да остави писано слово, той става автор на десетки произведения, предимно с мемоарен характер, свързани със събития от революционния живот преди Освобождението. Наред с това създава и художествени текстове, вдъхновени от революционната тематика. Сред най-известните му произведения са „Приключенията на Дряновския манастир на 1876 година“ (1880), адаптирано и като драматургично произведение (1885).

Освен това текстът и на двете приписки е запазен в цялостен и ясно четим вид, без фрагментарни липси или повреди, които често затрудняват

интерпретацията на подобни маргинални свидетелства. Мястото на записване също е отбелязано – с. Горни Турчета, след Освобождението преименувано в Бяла черква. Налице е и точна датировка, която създава възможност ръкописният текст да бъде прецизно ситуиран в хронологичния контекст на съответните събития и процеси. Ако при първата приписка датата 20 април вероятно е добавена вторично с молив, то 28 май е вписан като дата по време на съставянето на текста на с. 130 (фиг. 3). Приликите в мастилото, почерка и стила на изказа подсказват, че е възможно двете приписки да са правени по едно и също време. За целта авторът използва празните полета на книжното тяло, което има подръка. Първата приписка е изписана на гърба на титулната страница, където няма друг текст, и завършва преди началото на текста на следващата, а втората приписка е добавена в края, след последните изречения от печатното произведение. И двете приписки имат автобиографични елементи – времето и мястото, където авторът се намира, както и душевното му състояние в онзи момент, което ги превръща в градиво за допълване на биографията на деятеля.

Датата съвпада с онзи период непосредствено след потушаването на въстанието във всички окръзи, включително след разгрома на Ботевата чета. Това е времето, когато все още по места текат разследвания на османската власт. Франгов взема участие в боевете при Дряновския манастир в периода 28 април – 8 май 1876 г. (Teodosiev 2020, 54). На 8 май се укрива в пещера до 11-о число на същия месец, когато се прибира в бащиния си дом. Тъй като той и другарите му преценяват, че мястото е опасно, те се местят в скривалище в дома на въстаника Тошо Анчев. Основното свидетелство за това какво е правил в посочения отрязък от време, идва от самия него в спомените му, където той споделя, че от 11 май в продължение на 10–15 дни живее в скривалище и не се показва на бял свят (Frangov 1896, 49). В научните изследвания, посветени на живота на Франгов, се приема, че в периода 11 май – 1 юни той се укрива и не се връща в бащиния си дом (Teodosiev 2008, 559–560; Teodosiev 2020, 55). За същия период има и други сведения – че Франгов се занимава с книжовна дейност въпреки опасната обстановка (Teodosiev 2020, 75–78). В личния му архивен фонд са запазени и други ръкописи от това време, които могат да се обвържат с дейността му.⁹ Така представените приписки допълват още повече личните емоции на свещеника в едно твърде несигурно и размирно време, когато животът му е застрашен. Показателна за това е използваната от него метафора във втората приписка – „жив в гроба“. В по-широк контекст, кратките ръкописни свидетелства извеждат на преден план въпроса за съдбата на оцелелите участници във въстанието, които плащат с цената на сериозни психологически травми, преживени през пролетта и лятото на 1876 г.

В заключение, може да се отбележи, че старопечатните книги в библиотеките и личните колекции надхвърлят ролята си на обикновени носители на текст. Те съхраняват пластове от лична, социална и културна

памет, разкрити чрез бележки, посвещения и следи от употреба. Именно в тези привидно второстепенни детайли се откриват ценни свидетелства за духовния живот и интелектуалните процеси на епохата, което превръща всяка книга в уникален исторически извор. Въпрос на време и целенасочена обработка на всички екземпляри от старопечатни книги, съхранявани в библиотеките и личните колекции, е да се разкрият още неподозирани тайни, които те крият.

БЕЛЕЖКИ

¹ Оригиналът на заглавието е „Руководство космографии и физической географии: для гимназий“ и е издадено за първи път през 1867 г.

² В оригинал адаптацията е от „First book on anatomy and physiology“ с първо издание от 1848 г.

³ Текстът е представен чрез осъвременен правопис, но със съхранена оригинална лексика.

⁴ Последните три думи са вписани с молив.

⁵ Последната дума не се чете добре.

⁶ Датировката е изписана отново с молив. Възможно е да е допълнително вписване, защото в други ръкописи на същия автор се наблюдава вторична редакция на някои дати с молив върху мастилото, което показва по-късна намеса. Подобно позициониране е логически и интерпретативно оправдано, тъй като създава връзка между психологическата атмосфера след потушаването на въстанието и евентуалното по-късно добавяне на датата. Така хипотезата не остава изолирано наблюдение, а се вписва в по-широкия контекст на страха, несигурността и последвалото възстановяване на спомените за събитията. Вж. НБКМ – БИА, Ф. № 151, а.е. 6, л. 168–171.

⁷ Херувимите.

⁸ Тази част от текста е закодирана с точки.

⁹ НБКМ – БИА, Ф. № 151, а.е. 5, л. 153–167; а.е. 6, л. 119–143.

ЛИТЕРАТУРА

ТЕОДОСИЕВ, Н., 2008. *Родословие на Бяла черква 1720–1920: По записките на: Драгия Ненов, Райко Кожухаров, Иван Станчев Великов*. Велико Търново: Абагар.

КИРИЛОВА, Р., 2013. *Приписки в българските старопечатни книги: 1806–1878*. Ч. 1: 1806–1850. София: НБКМ.

КИРИЛОВА, Р., 2013. *Приписки в българските старопечатни книги (1806–1878)*. Ч. 2, 1851–1865. София: НБКМ.

ТЕОДОСИЕВ, Н., 2020. *Свещеник Петко Франгов: биография*. София: [Print.bg].

ФРАНГОВ, П., 1896. *Белочерковската чета в Дряновския манастир през 1876 год.: трагедия в 4 действия*. Второ допълнено издание. Търново: Печ. Пано Иванов.

НАЧЕВ, В.; ФЕРМАНДЖИЕВ, Н., 1984. *Писахме да се знае: Приписки и летописи*. София: Изд. на ОФ.

REFERENCES

TEODOSIEV, N., 2008. *Rodoslovie na Byala cherkva 1720–1920: Po zapiskite na: Dragia Nenov, Rayko Kozhuharov, Ivan Stanchev Velikov*. Veliko Tarnovo: Abagar.

- KIRILOVA, R., 2013. *Pripiski v balgarskite staropechatni knigi: 1806–1878*. Ch. 1: 1806–1850. Sofia: NBKM.
- KIRILOVA, R., 2013. *Pripiski v balgarskite staropechatni knigi (1806–1878)*. Ch. 2, 1851–1865. Sofia: NBKM.
- TEODOSIEV, N., 2020. *Sveshtenik Petko Frangov: biografia*. Sofia.
- FRANGOV, P., 1896. *Belocherkovskata cheta v Dryanovskiya monastir prez 1876 god.: tragedia v 4 deystvia*. Vtoro dopalнено izdanie. Tarnovo: Pech. Pano Ivanov.
- NACHEV, V.; FERMANDZHIEV, N., 1984. *Pisahme da se znae: Pripiski i letopisi*. Sofia: Izd. na OF.

ECHOES OF THE REBELLIOUS SPRING OF 1876: MARGINAL NOTES BY PRIEST PETKO T. FRANGOV

Abstract: *This study introduces into scholarly circulation previously unknown marginal notes written by Priest Petko T. Frangov (1855–1931) shortly after the suppression of the April Uprising of 1876 in the First Revolutionary District. The texts were discovered in a bound volume containing two 19th-century printed books preserved in the collection of the National Library “St. St. Cyril and Methodius.” The notes include a personal commemorative message and a devotional text titled “Prayer to the Mother of God,” both characterized by strong autobiographical elements. The article situates these marginalia within the broader tradition of inscription practices in Bulgarian printed books during the National Revival period and emphasizes their value as primary historical sources.*

Keywords: *April Uprising (1876); Petko T. Frangov; Bulgarian National Revival; marginalia*

Assist. Prof. Vladimir Terziev, PhD
Sofia University St. Kliment Ohridski, Faculty of History
15 Tsarigradsko shose Blvd.
1504 Sofia, Bulgaria
ORCID ID 0000-0002-0890-3066
E-mail: vladimir_terziev123@abv.bg